

24. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 8.
25. ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 9.
26. Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р – 0000000. – Оп. 1. – Спр. 7.
27. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 1.
28. ДАПО. – Ф.Р-2358. – Оп. 1. – Спр. 12.
29. ДАЖО. – Ф.Р-1465. – Оп. 1. – Спр. 1.
30. ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 13.
31. ДАПО. – Ф.Р-2342. – Оп. 1. – Спр. 7.
32. ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 2.
33. ДАПО. – Ф.Р-2368. – Оп. 1. – Спр. 1.
34. ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 151.
35. ДАВО. – Ф.Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 33.
36. ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 288.
37. ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 5.
38. ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 4.
39. ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 9.

Аннотація

Автор публікації, проаналізував широкий корпус архивних джерел і встановлює особливості внутрі-організаційного взаємодіяння і службові стосунки між місцевими органами влади Райхскомісаріату «Україна» в 1941 - 1944 рр.

Ключевые слова: орган місцевого управління, Райхскомісаріат «Україна», гебітскомісаріат

Annotation

Author analyzed the wide body of archival sources establish internal organizational features of interaction and service relationships between German and local authorities Rayhskomisariat "Ukraine" in 1941 - 1944 pp.

Key words: local government, Rayhskomisariat "Ukraine", hebitskomisariat.

Сушко О. О.

Мелещенко І. В.

(Київ)

НАРОДНЕ ОПОЛЧЕННЯ ЛИПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1941р.

УЧАСТЬ ЗАГОНІВ НАРОДНИХ ОПОЛЧЕНЦІВ В ОБОРОНІ КИЄВА

Розкривається початковий етап радянсько-німецької війни, аналізується склад

народного ополчення, забезпечення, підготовка та участь в обороні Києва у липні-вересні 1941 р.

Ключові слова: Вітчизняна війна, добровольчі збройні формування, народне ополчення, армія, оборона.

Друга світова війна – одна із сторінок європейської та вітчизняної історії, що відзначається драматизмом та трагічністю та вимагає глибокого переосмислення. Події військової історії потребують ґрунтовного вивчення так як вони не могли не залишити глибокий відбиток на долі українського народу. Але не зважаючи ні на які воєнні перипетії та пануючий тоді тоталітарний режим український народ, віддаючи всі сили, спромігся вистояти і зробити все можливе для перемоги над ворогом та закласти підвалини для власної майбутньої державності. Реалії війни справили настільки потужний вплив на розвиток українського суспільства, що їх відгомін і досі проявляється на рівні масової свідомості населення. Дана розвідка є актуальною так як об'єктивне дослідження усіх аспектів історії України, зокрема, що стосується воєнного періоду, дозволить реконструювати історичну картину, яка реалістично зможе відобразити глибину подій війни та її наслідків.

Метою статті є дослідження участі добровольчих збройних формувань в оборонних боях у липні-вересні 1941 р. на території Київщини. Основними завданнями дослідження є розкрити процес формування загонів народного ополчення на Київщині, проаналізувати склад ополченських загонів; висвітлити бойову діяльність винищувальних батальйонів під час оборони.

Дослідження добровольчих збройних формувань, таких як народне ополчення, розпочалося ще під час війни. Однак праці носили суто агітаційний характер і мали на меті мобілізувати населення на боротьбу з ворогом. У повоєнний період радянська історіографія заполітизовано розкривала цю тему. Починаючи з другої половини 1950-х рр. в науковий обіг вводиться значна кількість документів і матеріалів архівів, з'являється багато нових збірників документів, колективних праць і монографій, історичних нарисів, присвячених історії Великої Вітчизняної війни в цілому. Проте, їх автори питань історії народного ополчення торкаються побічно. У 1970-80-х рр. з'являються дослідження, спеціально присвячені темі народного ополчення у яких, однак, подається лише загальна характеристика ополченського руху, а їх бойова діяльність описується лише поверхнево.

З відновленням незалежності України інтерес до подій війни 1941-1945 рр.

збільшився, оскільки з'явилися умови для заповнення прогалин у вітчизняній історіографії не лише стосовно добровольчих збройних формувань, але і всіх військових подій, що відбувались в Україні. Стало можливим сказати правду про справжні втрати України, розкрити раніше замовчувані факти, зокрема, і про трагедію військ Південно-Західного фронту під час Київської оборонної операції. Даною проблематикою займалися такі провідні українські науковці як Л. Герасименко[6-7], А. Чеканюк[15], В. Король[12], М. Коваль[11], В. Кучер, М. Журба, П. Добров[9] та інші.

У відповідь на напад на нашу країну фашистських військ було проведено негайну мобілізацію. Відповідно з мобілізаційним планом вже 22 червня 1941 Президія Верховної Ради СРСР, керуючись Конституцією СРСР, оголосила мобілізацію військовозобов'язаних. У перші дні війни в армію було призвано 5 млн. чоловік. Призову підлягали чоловіки віком від 18 до 55 років. До кінця війни чисельність радянських збройних сил досягала 11365 тис. чоловік. Всього за час війни в Червоній Армії служило близько 31 млн. чоловік, що народилися до 1927 р. включно [9, с. 164].

Одним з найважливіших завдань військового будівництва була масова підготовка захисників Батьківщини для поповнення діючої армії. Радянська держава вживала заходів, щоб кожне нове поповнення приходило в армію і флот вже з навичками військової справи. Відповідно до постанови ДКО "Про підготовку резервів у системі Наркомату оборони і Наркомату Військово-Морського Флоту" від 16 липня 1941 р. і "Про загальне обов'язкове навчання військовій справі громадян СРСР" від 18 вересня 1941 обов'язковому навчанню підлягали всі чоловіки у віці від 16 до 50 років. Всього за роки війни систему військової попереднього всеобучу пройшло близько 18млн. чоловік. [5, с. 145]

Військові мобілізації не були єдиним джерелом поповнення збройних сил. У перші ж дні війни патріотичний підйом охопив усіх радянських громадян. В армію вступили сотні тисяч добровольців. Стали формуватися дивізії народного ополчення, винищувальні батальйони, добровільні жіночі частини та підрозділи. На початку липня 1941 р. створення дивізій народного ополчення було санкціоновано ДКО. Ці дивізії формувалися на засадах добровільності в районах, яким безпосередньо загрожували фашистські війська, з громадян, що не підлягають обов'язковій мобілізації. Надаючи допомогу кадрової армії, народне ополчення відіграло визначну роль у здобутті перемоги. [9, с. 166]

Народне ополчення в період радянсько-німецької війни у 1941—1942 рр. створювалося в зоні бойових дій з перших днів відсічі фашистської агресії з осіб, які не підлягали першочерговому призову по мобілізації. Як правило, його учасниками були

люди, які через вік, стан здоров'я, за видом виконуваної роботи не підлягали призову до армії. До народного ополчення активно залучалися висококваліфіковані спеціалісти народного господарства, культури й науки, відволікання яких від виконання безпосередніх функцій, а нерідко й загибель у боях, навряд чи було доцільним з точки зору загальнонародних інтересів. [8, с. 132]

В 12 східних та південних областях УРСР в Народне ополчення вступили близько 1 млн 300 тис. осіб. Частини народного ополчення організовувалися за зразком регулярних частин Червоної армії. На невеликих підприємствах, житлових масивах створювалися взводи та роти, на крупних підприємствах — батальйони і полки, у містах та міських районах — полки й дивізії, у деяких областях сформовано корпуси народного ополчення. Поряд із стрілецькими створювалися саперні, санітарні, кавалерійські та інші формування. При комплектуванні народного ополчення дотримувалися, звичайно, принципу збереження сталого колективу, за яким у підрозділи входили працівники одного цеху, заводу, факультету, курсу тощо. Розрізнялися 2 види формувань народного ополчення — частини без відриву особового складу від осн. роботи і підрозділи, які переходили на казармений режим. Велика увага приділялася бойовій повсякденній підготовці після закінчення трудового дня. Вивчали статuti Червоної армії, тактику бою, ведення розвідки, велася стройова підготовка. Заняття проводили досвідчені командири, котрі вибули з армії, навіть кадрові солдати старої армії або учасники громадянської війни 1918—1922 рр. [7, с. 25]

Однак існували і певні проблеми при формуванні загонів народного ополчення. Зокрема, при створенні підрозділів народного ополчення перевагу надавали кількісним показникам, а не якісним. Навчання ополченців військовій справі проводилось за програмами, розробленими Центральним штабом винищувальних батальйонів НКВС СРСР. У багатьох випадках навчання ополченців розгорталося повільно, військові заняття з ними проводились формально, без практичних вправ. Бойова підготовка добровольців була завершальним етапом комплектування і бойового зміцнення ополченських формувань.

В період навчання особового складу більшу увагу звертали на “морально-політичну” підготовку, в значно меншій мірі – вогневу і тактичну. При наборі бійців до вищезазначених формувань компартійне керівництво та правоохоронні органи підходили з класових позицій, не допускаючи “класово-ворожий елемент” і т. ін. Заклики державних структур до громадян країни формувати винищувальні батальйони і підрозділи народного ополчення знайшли широкий відгук у населення. Проте керівництво не спромоглося

морально підготувати, професійно навчити і відповідно озброїти декілька тисяч ополченців, що не дозволило використати їх повною мірою на оборонних рубежах для поповнення обезкровленої Червоної Армії [14, с. 252].

У бойові дії підрозділи народного ополчення вводилися з наближенням лінії фронту. Перед тим командні посади заміщалися армійськими командирами, ополченцям видавалося обмундирування та спорядження, стрілецька зброя, переважно застарілих зразків, пляшки з пальною сумішшю. Ополченці брали участь в обороні Києва, де було доцільним створювати невеликі ополченські загони на підприємствах та в установах, що об'єднувалися порайонно в батальйони для оперативного використання. Діяли вони як самостійно, так і в складі регулярної армії. Силами народного ополчення зазвичай створювалася 2-га лінія оборони: його формування займали її як гарнізони [6, с.257].

Підрозділи народного ополчення і винищувальні батальйони брали активну участь у оборонних боях за Київ у липні – вересні 1941 р. Ополченські формування в тій чи іншій мірі були задіяні фактично у всіх оборонних операціях, які проводились командуванням Червоної Армії на території України протягом 1941 – початку 1942 рр. та зробили свій внесок у її захист від німецької агресії. У ході бойових дій ополченські підрозділи як самостійні бойові одиниці у бій з ворогом фактично не вступали [3, арк. 170]. Усі вони в певною мірою підпорядковувалися командуванню Червоної Армії. У ході Київської оборонної операції всі загони народного ополчення, були передані в розпорядження начальників секторів оборони Києва.

Практичне керівництво створенням народних формувань у Києві здійснювалось Штабом оборони міста. Підрозділи, частини і з'єднання народного ополчення формувались за виробничо-територіальним принципом. У місті Києві взводи і роти народного ополчення організовувались райкомами партії на підприємствах і установах. Загони ополченців були створені на Київському вагоноремонтному заводі, трамвайному заводі ім. Дзержинського, на заводах “Арсенал”, “Більшовик”, “Ленінська кузня”, “Трансигнал”, 8-й взуттєвій фабриці, фабриці Боженка та ін. В залежності від масштабів підприємств і установ, а також наявності в них людей, роти і взводи об'єднувалися в районні батальйони. Підрозділи народного ополчення створювались у всіх районах міста. Чисельно нараховували від 300 до 700 осіб кожний. [7, с. 27]

На 8 липня у Києві було сформовано 19 загонів народного ополчення в кількості 29 400 осіб. У всіх районах міста – по 2 загони (крім Жовтневого району, де було організовано 3 загони) з кількісним складом від 1100 до 2300 осіб. Також був

організований комсомольський полк народного ополчення в кількості 9 рот чисельністю 1450 осіб.

Чіткої організації управління ополченськими підрозділами й частинами не було. Ополченці знаходились на підприємствах, жили в своїх квартирах. Були окремі роти і взводи, які не входили під командування батальйону. Евакуація на схід підприємств міста створювала плинність складу ополченців, а це відбивалось на мобільності і боєздатності загонів. [7, с. 2] 3 серпня 1941 р. Штаб оборони міста видав наказ про об'єднання всіх існуючих добровольчих загонів народного ополчення в порайонні батальйони, які мали підпорядковуватися наказам і розпорядженням Центрального сектора оборони міста під загальним командуванням Штабу військ, що обороняли Київ. Кожен батальйон отримав свій номер. Заводські загони ополченців перетворювались на роти і взводи загальнорайонних батальйонів. У перші місяці війни ускладнилось забезпечення ополченців зброєю. Оскільки масове створення ополченських формувань співпало з мобілізаційним розгортанням регулярної армії, основна маса озброєння, боєприпасів, спорядження і матеріально-технічних засобів із військових арсеналів і з баз направлялась в кадрові частини Червоної Армії. Звичайно, ополчення отримувало певну частину за рахунок централізованого постачання, але цього було замало. Тому мобілізували все, що можливо на місцях організації ополчення. Значну допомогу в озброєнні ополченців надало командування Південно-Західного фронту [6, с.254].

Командування радянських військ у ході ведення оборонних операцій на території України в 1941–1942 рр. активно використовувало ополченські підрозділи практично у всіх видах бойових дій. Ополченці за розпорядженням старших військових начальників вели розвідку в тилу німців. Частини народного ополчення брали участь у наступальних діях, займали оборонні позиції й утримували їх, поки в цьому була необхідність, залишаючись у ар'єргарді, прикривали відхід регулярних частин і з'єднань Червоної Армії [13].

Військове керівництво користувалось тим, що більшість особового складу ополченських загонів, особливо винищувальних батальйонів, були місцевими мешканцями і досить непогано знали райони ведення бойових дій. Враховуючи це, бійців-ополченців часто відправляли у тактичний тил ворога з метою ведення спостереження та збору інформації про дії ворога. Добре знаючи місцевість, ополченці добували цінні відомості про розташування частин, вогневих засобів, складів, баз з паливом і боєприпасами ворога. Так, у серпні 1941 р. розвідгрупа винищувального батальйону

Више - Дубечанського району Київської області знайшла понтонний міст, наведений ворогом через Дніпро. Про це розвідгрупа повідомила командування радянських військ. Артилерійським вогнем наведений міст ворога був знищений [13].

Ведення боротьби проти передових та розвідувальних підрозділів нацистських військ було тим видом бойових дій, у якому ополченські формування України досягли найбільших успіхів. Варто зазначити, що втрати, яких зазнавали ополченці у таких боях, були відносно невисокими і виправдовувались досягнутими результатами боїв.

Командування Червоної Армії досить часто доручало ополченням прикривати відступ військових регулярних частин і з'єднань. Так, 17 вересня 1941 р. було отримано директиву Ставки Верховного Головнокомандування про відхід частин Південно-Західного фронту з Києва. У ній зазначалось: «У зв'язку з обстановкою, що склалася на східному березі ріки Дніпро в районі Києва ставка Головного Командування дозволяє залишити Київський укріпрайон і місто Київ та відійти на східний берег ріки Дніпро, прийняти угруповання за вказівкою командуючого Південно-Західним фронтом. При відході зняти й евакуювати все озброєння укріпленого району, що по обстановці неможливо вивести, знищити усі мости через ріку Дніпро й інші військові об'єкти підірвати» [14, 202].

У цілому участь значної частини ополченців у розвідці була одним із основних і відносно успішних видів бойової діяльності ополченських збройних формувань у ході оборони території України від німецьких військ. Так 24 липня 1941 р. винищувальний батальйон Обухівського району Київської області взяв участь у бою з передовим загonom ворога у с. Малій Вільшанці. Німецький підрозділ було вибито звідти, причому їхні втрати склали до 30 загиблих та поранених солдатів. 29 липня на шляху між селами Трипілля і Гусачівкою протягом трьох годин тривав бій цього ж загону проти авангардних підрозділів німців, які прорвалися на територію району. Просування ворога було затримано. Під час цього бою було підбито ворожу бронемашину і взято зброю та спорядження, кинуте німцями при відступі [2, арк. 14].

Командування регулярних частин Червоної Армії з метою збереження своїх підрозділів досить часто ставило ополченським загonom завдання, не рахуючись з можливостями ополченців, їх виконати. Те, що такі завдання все ж виконувались, треба віднести на рахунок особистої мужності та самовідданості більшості бійців-ополченців. Але в таких боях ополченські загони зазнавали значних втрат, досить часто зовсім не виправданих з військової точки зору.

Взагалі, в обороні Києва брали участь близько 35 тис. народних ополченців. У боях

за Київ 1941 р. відзначилися батальйони народних ополченців Ленінського, Печерського, Московського районів міста. У винятково важких боях загинуло більше половини особового складу дивізії. Особливим видом народного ополчення були ополченські бронепоезди, збудовані залізничниками-ополченцями. Під час оборони Києва важливу роль відіграли бронепоезди літер «А» і літер «Б». Народне ополчення відіграло значну роль у зриві фашистських планів «блискавичної війни» в найскрутніші перші місяці війни.

Ополченським збройним формуванням доводилося не лише прикривати відхід регулярних частин і з'єднань Червоної Армії, але й у деяких випадках забезпечувати їх розгортання в районах, де це не встигли зробити завчасно. При цьому ополченські загони протистояли ворогу фактично самостійно без допомоги з боку армійських підрозділів.

Успіх загонів народного ополчення у боях із загарбниками значною мірою залежав від тісної взаємодії з регулярними частинами Червоної Армії. Проте таку взаємодію і підтримку не завжди було організовано. Досить часто винними у цьому були безпосередньо командири частин і з'єднань діючої армії, які не бачили в ополченцях серйозної бойової сили, спроможної протистояти ворогу. Це призводило до непорозумінь і до зриву виконання бойових завдань.

Для діяльності ополченським збройним формуванням були характерні ті ж самі недоліки, які існували й у частинах регулярної Червоної Армії, а в силу особливостей підрозділів ополченців вони проявлялися у значно більшій мірі. У переважній своїй більшості ополченські збройні формування в першу чергу виступали як допоміжна сила регулярної Червоної Армії, її резерв та школа підготовки особового складу, що приходив до війська у якості поповнення.

Хоча у комплектуванні підрозділів народного ополчення виявилася низка недоліків: поспішність створення, потреба негайного їх використання, нечітка організація та управління, проблема озброєння і матеріально-технічного забезпечення ополченців, низька боєздатність, але не зважаючи на це, ополченці все ж надали серйозну допомогу частинам Червоної Армії у боротьбі з нацистськими військами та здобутті перемоги над ними.

Джерела та література

1. ЦДАВОВУ. Фонд № 4620 Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни. Опис 2, справа 25.
2. ЦДАГОУ. Фонд № 57 Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни. Опис 4, справа 11.
3. ЦДАГОУ. Фонд № 57 Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни. Опис 4, справа 12.

4. Балковий П. М. Народне ополчення Радянської України / П. М. Балковий. – К.: Видавництво АН УРСР, 1961. – 105 с.
5. Балковий П. М., Склярєнко Є .М. Позняков К.І. Красний тил – фронту. – Харків: Вид-во Харк. ун-та, 1968. / П. М. Балковий., Є .М. Склярєнко, . К. І. Позняков // Український історичний журнал. - Київ, "Наукова думка", 1969. - №9. – с.145–146.
6. Герасименко Л.С. Комплектування ополченських формувань у м. Києві / Л. С. Герасименко // Український історичний збірник. Вип. 5. – К., 2003. – С. 254-263.
7. Герасименко Л.С. Народні ополченці Києва під час першої спроби німців прорватись у місто (липень 1941 р.) / Л. С. Герасименко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія “Історія”. – № 71-72. – К., 2004. –С. 1-16.
8. Головка М.Л., Рященко Д.С., Сушко О.О., та інші Народное ополчение защищает Родину./ М. Л. Головка, Д. С. Рященко, О. О. Сушко, П.В. Добров, А.Д. Колесник, Г.А. Куманев, Е.Я. Пашко - М.: Наука, 1990. - 384 с.
9. Добров П.В. Народное ополчение в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. В 2-х т./ П. В. Добров. – Донецк, 1994.
10. Киевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: Док. и мат. – Киев: Политиздат, 1963. – 736 с.
11. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М. В. Коваль.. – К., 1999.
12. Король В.Ю. Оборона Києва: героїзм і трагедія /В. Ю. Король // Історія в школі. – 2001. - № 9. – С. 11-20
13. Костенко Ю. Застосування загонів народного ополчення в оборонних боях за Україну . (червень 1941-липень 1942 рр) / Ю. Костенко. /<http://archive.nbuv.gov.ua>
14. Погорєлов А. А. Створення та діяльність народних формувань Південної України у початковий період війни. (Червень-жовтень 1941 р.) / А. А. По-горєлов // Гілея: Збірник наукових праць. – Вип. 11. – К., 2008 р. – С.251-259.
15. Чеканюк А.Т. Народне ополчення в героїчній обороні Києва і Одеси. / А. Т. Чеканюк. – К., 1943.

Annotation

Initial stage of Soviet-German war is disclosing; the complement, provision, training and participation of National militia in defense of Kyiv during July-September 1941 is analyzing.

Keywords: World War II, volunteer militias, militia, army, defense.

Аннотація

Раскрывается начальный этап советско-немецкой войны, анализируется состав народного ополчения, обеспечение, подготовка и участие в обороне Киева в июле-сентябре 1941г.

Ключевые слова: отечественная война, добровольные вооруженные формирования, народное ополчение, армия, оборона.

МІЖНАРОДНЕ ЖИТТЯ ТА УКРАЇНА

Олександр Даниленко

(Київ)

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УСРР З ЗАХІДНИМИ КРАЇНАМИ В 1920-ТІ РОКИ

Розкриваються форми і методи взаємодії УСРР з західними країнами в науково-дослідній та технічній сферах в 1920-ті рр.

Ключові слова: УСРР, західні спеціалісти, науково-технічні зв'язки, службові відрядження, нові технології.

Співпраця українських промислових трестів, науково-дослідних інститутів УСРР з західноєвропейськими країнами у 20-х рр. ХХ ст. частково висвітлювалося радянською пресою тих років, хоча цензура відстежувала інформацію, яка стосувалася зовнішньоекономічних відносин. В наш час ця тема знайшла відображення в ряді праць, однак вона багатоаспектна і далеко не всі сюжети і напрямки взаємозв'язків розкриті.

Ліквідація більшовиками капіталістичного ладу у 1917 р. суперечила активізації радянської торгово-промислової дипломатії на Заході у пошуках форм співробітництва з провідними міжнародними концернами, іноземними фірмами, науковими центрами. Ідеологічні гасла про перевагу соціалізму над капіталізмом, соціалістичної економіки над капіталістичною, радянської індустріалізації над капіталістичною модернізацією промисловості, крім класичного марксистського тлумачення експлуатації робітничого класу, також не додавали оптимізму щодо конструктивного налагодження зовнішньоекономічних контактів радянських республік з закордоном.

Проголошення непу, яке було сприйнято на Заході з деяким полегшенням, особливо емігрантськими колами, що вбачали в ньому початок можливого “буржуазного переродження” радянського суспільства, позначилося на лібералізації економічних та загалом дипломатичних стосунків. Для багатьох європейських держав, які гостро відчували всі негативні наслідки Першої світової війни, постала необхідність їх найшвидшого подолання шляхом нарощування промислового виробництва. Війна виснажила економіки країн, а з іншого боку – заклала відповідну динаміку випуску